

قرآن و زندگی مسالمت‌آمیز پیروان ادیان

محمدرضا مصطفی پور*

چکیده

در طول تاریخ زندگی بشر، ادیان فراوانی ظهور کرده و هر یک از آنها پیروانی داشته‌اند. از سویی تاریخ، نزاع‌های فراوانی را بین پیروان ادیان گزارش کرده است. قرآن، کتاب الهی جهان‌شمول و جاودانه، اصول و مبانی و راه‌کارهایی را ارائه می‌دهد که با عمل به آنها می‌توان به زندگی مسالمت‌آمیز و در نتیجه به صلح و امنیت دست یافت. آن اصول و مبانی عبارت‌اند از: باور به کرامت انسان، توجه به اصول مشترک بین ادیان، احترام به مقدسات پیروان دین، دعوت به حکمت و موعظه حسنه و... . این پژوهش در صدد بررسی این مؤلفه‌ها از منظر قرآن کریم است.

کلید واژه‌ها: همزیستی مسالمت‌آمیز، امت واحده، احترام به مقدسات دیگران، کرامت انسان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

طرح مسأله

صلح و امنیت از شرایط ضروری برای پیشرفت هر جامعه است. جامعه‌ای که در آن دشمنی و درگیری وجود داشته باشد و امنیت آن دچار اختلال گردد، به طور طبیعی نیروی انسانی و امکانات مادی خود را به جای بهره‌برداری از آن در جهت پیشرفت جامعه، برای رفع آن چالش استفاده می‌کند.

یکی از دلایل اختلافات، نزاع‌ها و ناامنی‌ها را وجود ادیان گوناگونی دانسته‌اند که در طول تاریخ ظهور کرده‌اند. پیروان هر دینی خود را بر حق و راه نجات را در دین خود می‌بینند و به همین دلیل با پیروان ادیان دیگر به جنگ برمی‌خیزند که این ناامنی را به دنبال دارد. نمونه مهم آن جنگ‌های صلیبی است که بین مسیحیان غرب اروپا با مسلمانان بخش‌هایی از جهان اسلام بین قرن‌های پنجم و هفتم رخ داد. این جنگ‌ها به دعوت مقامات کلیسای کاتولیک رومی و همراهی و حمایت امپراتور روم شرقی و با اعلام هدف آزادسازی بیت‌المقدس و زادگاه حضرت مسیح در فلسطین از دست مسلمانان و ایجاد دولت‌های صلیبی در نقاط مختلف فلسطین رخ داد و هشت بار تکرار شد (دانشنامه جهان اسلام، «جنگ‌های صلیبی»، ج ۱۱، ص ۱۵۹) انگیزه اساسی این جنگ‌ها به ظاهر مذهبی معرفی شده و تعصب دینی را در رأس دلایل بروز این جنگ‌ها ذکر کرده‌اند. (همان، ص ۱۶۱) نه تنها این جنگ‌ها، که جنگ‌های بزرگ و کوچکی در گوشه و کنار جهان رخ داده که یکی از علل آن دین و مذهب بوده است.

از سویی جهان امروز با طرح نظم نوین جهانی و فرهنگ‌ها و نظام‌های اعتقادی و ارزش‌های گوناگون، بشر را هم به دلیل جلوه‌های انسانی بی‌شمار به وجد آورده و هم آنان را به سبب ترس از برخوردهای آشتی‌ناپذیر هراسناک کرده است.

حال با در نظر گرفتن پیشینه تاریخی و شرایط فعلی جهان آیا می‌توان از همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن سخن گفت؟ آیا می‌توان انتظار حاکم شدن صلح و امنیت و پایان یافتن نزاع‌ها را داشت؟

قرآن به عنوان کتاب جهان‌شمول و جاودانه و نور هدایت، ما را به زندگی مسالمت‌آمیز فرامی‌خواند و در این راستا، مبانی و راه‌کارهای ویژه‌ای ارائه می‌دهد که شایسته است با مراجعه به این کتاب، هم اصل همزیستی مسالمت‌آمیز استنباط شود و هم مبانی و راه‌کارهای آن استخراج گردد.

تاریخ صدر اسلام حکایت از آن دارد که پیامبر اسلام و اولیای الهی توانستند با تشکیل حکومت اسلامی به این مطلوب جامه عمل بپوشانند. نخستین کار پیامبر پس از تشکیل حکومت در مدینه، انعقاد پیمان عدم تعرض با یهودیان بود که در پرتو آن پیمان دوطرفه، امنیت در جامعه برقرار شد. همچنین برای تحکیم اتحاد بین مسلمانان پیمان برادری منعقد نمود و از آنان خواست به قلعه محکم سازش درآیند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾. (سوره بقره، آیه ۲۰۸) بر اساس این آیه، از مؤمنان دعوت شد تا همگی راه صلح و اتحاد و زندگی مسالمت‌آمیز را در پیش گیرند.

مبانی همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن

قرآن کریم بر اساس مبانی الهی و ویژه خود، زمینه‌هایی را برای برقراری این همزیستی مسالمت‌آمیز فراهم می‌کند که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. کرامت انسانی

یکی از مبانی همزیستی مسالمت‌آمیز با انسان‌ها و جوامع دیگر، باور به کرامت ذاتی انسان است که قرآن کریم از آن پرده برداشته است: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ (سوره اسراء، آیه ۷۰). بر اساس این آیه، انسان بر بسیاری از آفریدگان برتری قابل توجهی دارد و خدای سبحان این کرامت را به او اعطا کرده است. بر انسان‌های دیگر نیز لازم است هم‌نوعان خود را از آن جهت که خدا به آنها کرامت بخشیده است، تکریم کنند که لازمه تکریم انسان‌ها، رابطه مسالمت‌آمیز با آنهاست.

۲. امت واحد

بر اساس آموزه‌های قرآن، همه انسان‌ها جامعه‌ای واحد را تشکیل می‌دهند: ﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾. (سوره بقره، آیه ۲۱۳).

از آیه استفاده می‌شود که مردم امتی واحد بودند که در جهان‌بینی و تشخیص حق و باطل اشتراك نظر داشتند و اختلافات جزئی را با رهنمود عقل و هدایت پیامبران رفع می‌کردند؛ اما با گسترش روابط اجتماعی، اختلافات علمی و عملی در عرصه‌های فردی و اجتماعی و بهره‌وری از مواهب طبیعی بروز کرد و آرا در تشخیص حق و باطل و مصالح و مفاسد متفاوت شد. خداوند برای رفع این اختلاف پیامبران را فرستاد و همراه آنان کتاب و شریعت نازل کرد تا با تبشیر و انذار از يك سو و تشکیل حکومت از سوی دیگر، هم درباره اختلاف طبیعی بین مردم داوری کنند و هم اندیشه خفته آنان را بیدار سازند.

کتاب الهی مرجع حل اختلاف‌ها و میزان سنجش مکتب‌های فکری و اندیشه‌های مختلف بشری است؛ اما پس از روشن شدن حق در پرتو بعثت انبیا و نزول کتاب آسمانی، از سر لجاجت و خوی سرکشی و تردید در متون روشن دینی که میزان حق و جامع رفع اختلاف است، اختلاف‌هایی ظهور کرد که باید با رجوع به وحی آنها را برطرف کرد.

علاوه بر آیه فوق، خدا بعد از بیان سیره انبیای الهی می‌فرماید: ﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُون﴾ (سوره انبیاء، آیه ۹۲) و ﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُون﴾. (سوره مؤمنون، آیه ۵۲)

بر اساس این دو آیه، محور وحدت عبارت است از توجه به توحید به ویژه توحید ذاتی خدای سبحان و پرستش او و نفی شرك ذاتی.

۳. رعایت عدل و احسان در صورت عدم مزاحمت

یکی از اصول اخلاقی قرآن دعوت به رعایت عدل و نیکی درباره کفار است؛ البته در صورتی که ایجاد مزاحمت نکنند: ﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقْتُلُوا فِي الدِّينِ وَلَمْ يَخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾. (سوره ممتحنه، آیه ۸) بر اساس این آیه، مسلمانان می‌توانند با کافران غیر حربی که در صدد جنگ با مسلمانان نیستند، رابطه دوستانه برقرار سازند و نه تنها با آنان همزیستی مسالمت‌آمیز داشته باشند، که با رابطه‌ای عادلانه به آنان نیکی کنند.

۴. احترام به مقدسات دیگران

یکی دیگر از این امور، احترام به مقدسات دیگران و اجتناب از توهین به اموری است که پیروان ادیان دیگر به آن احترام می‌گذارند: ﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنَا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. (سوره انعام، آیه ۱۰۸)

این آیات، یکی از آداب دینی را به پیروان دین یادآور می‌شود که در پرتو آن مقدسات دینی مؤمنان به هر دینی از تعرض و بی‌احترامی دیگران مصون می‌ماند و آن خودداری از اهانت به مقدسات دیگر ملت‌هاست. هر انسانی به حکم غریزه خود از هر چیزی که آن را محترم می‌شمرد، دفاع می‌کند و در برابر کسانی که به مقدسات او تعدی می‌کنند، ایستادگی می‌کند. خداوند مسلمانان را از توهین و ناسزا گفتن به معبود مشرکان برحذر می‌دارد تا مبادا آنان نیز به خدا که معبود حقیقی همگان است، اهانت کنند.

بر اساس این آیه، اگر پیروان ادیان بخواهند با هم رابطه مسالمت‌آمیز داشته باشند، باید به عقاید یکدیگر احترام بگذارند و به ویژه در رسانه‌ها، وسایل ارتباط جمعی، مراکز آموزشی و مراکز عبادی به گونه‌ای با ادیان دیگر برخورد نکنند که موجب تحریک احساسات آنها و در نتیجه درگیری قومی و مذهبی شود.

۵. توجه به اصول مشترک برای اتحاد و همبستگی

یکی از اصول همزیستی مسالمت‌آمیز، توجه به اصول مشترک بین پیروان ادیان است. قرآن کریم خطاب به اهل کتاب می‌گوید: ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ﴾. (سوره آل عمران، آیه ۶۴)

بر اساس این آیه، ادیانی مانند مسیحیت، یهودیت و اسلام دارای اصول مشترک فراوانی هستند که همه موحدان می‌توانند بر مدار آن اصول مشترک با هم زندگی مسالمت‌آمیز داشته باشند.

۶. به رسمیت شناختن ادیان دیگر

یکی از خصوصیت قرآن این است که ادیان حقیقی دیگر را به رسمیت می‌شناسد. قرآن آنها را تصدیق کرده: ﴿نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ هُدًى لِلنَّاسِ﴾ (سوره آل عمران، آیه ۳) و ایمان به همه پیامبران الهی و کتاب‌های آنان را از وظایف مسلمانان دانسته است: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ آمَنَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ﴾. (سوره بقره، آیه ۲۸۵) از این دو آیه استفاده می‌شود که اگر ملت و مذهبی، همانند خود را تصدیق کنند، پیروان آن مذهب می‌توانند با هم رابطه مسالمت‌آمیزی داشته باشند.

با توجه به این دو ویژگی در اسلام (به رسمیت شناختن ادیان دیگر و لزوم ایمان به همه پیامبران و کتاب‌های آنان) زمینه برای زندگی مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان دیگر بسیار مناسب خواهد بود.

۷. اعلام مودت مسیحیان به مسلمانان

قرآن کریم از مودت مسیحیان نسبت به مؤمنان خبر می‌دهد: ﴿وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصْرِي ذَلِكَ بِأَنْ مِنْهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهَبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾. (سوره مائده، آیه ۸۲)

از آیه استفاده می‌شود که همدلی مسیحیان با مسلمانان از سایر ملت‌ها بیشتر است

و دلیل آن سه خصلت است: یکی وجود عالمان دینی، دیگری وجود زاهدان و عابدان و سوم استکبار نورزیدن از پذیرش حق.

اگر مردمی حق را درک نکنند، به آن گرایش پیدا نمی‌کنند. این عالمان و دانشمندان هستند که حق را شناخته، آن را برای مردم آشکار می‌سازند. عابدان و زاهدان به دلیل زهد و عبادت، گرفتار هواپرستی و دنیاطلبی نیستند تا نتوانند با مؤمنان رابطه مسالمت‌آمیز داشته باشند. همچنین اگر جمعیتی گرفتار خوی تکبر و برتری‌طلبی باشند، از پذیرش حق و زندگی همراه با صلح و آرامش سرپیچی می‌کنند و اگر آن خوی را از خود بزایند، هم حق را می‌پذیرند و هم با دیگران زیستی انسانی خواهند داشت.

۸. گفتگوی مسالمت‌آمیز

قرآن کریم از مسلمانان خواسته است تا با اهل کتاب به نیکوترین وجه گفتگو کنند: ﴿و لا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ و قولوا ءامنا بِالَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْنَا و أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ و الْهُنَا و الْهُكُمْ وُجِدْ و نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾. (سوره عنکبوت، آیه ۴۶)

گفتگو در صورتی که با هدف درست، یعنی رهایی از گمراهی و تشخیص صحیح از سقیم همراه باشد، بهترین راه برای جلب دیگران و زمینه‌ساز زندگی مسالمت‌آمیز است. البته رسمیت دادن به اصل گفتگو به معنای آن نیست که هرچه گفته می‌شود، صحیح باشد و باید آن را پذیرفت؛ بلکه طرفین باید حرف‌های یکدیگر را بشنوند و خود انتخاب کنند.

۹. رعایت تعهدات، نمادی از وحدت و همزیستی مسالمت‌آمیز

در آموزه‌های اسلامی، مسلمانان به رعایت پیمان‌ها و تعهدات به همه انسان‌ها فراخوانده شده‌اند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اوفوا بِالْعُقُودِ﴾ (سوره مائده، آیه ۱) به حکم این آیه، هرگاه کسی عقدی می‌بندد، چه با شخص یا دولت و چه مسلمان یا کافر، عمل به این عقد و وفای به آن واجب است.

تحلیل قرآن درباره وفای به عهد این است که عده‌ای قدرت‌مدار به عهد خود وفا نمی‌کنند و این سررفته عالم است. انسان نمی‌تواند تنها زندگی کند؛ چنان‌که دولت‌ها به

ناچار باید با دولت‌های دیگر تعامل مالی یا حقوقی داشته باشند و این ارتباطات بدون عهد و عقد شدنی نیست. اگر عهد و عقد رعایت نشود و هر قدرتمندی عهد خود را نقض کند، نمی‌توان به گونه مسالمت‌آمیز زندگی کرد. از این رو رعایت تعهد و احترام به قراردادها برای حفظ امنیت همه‌جانبه لازم است. بر این اساس، قرآن علاوه بر ستایش وفاکنندگان به عهد (سوره بقره، آیه ۱۷۷) و فرمان به وفای به عهد (سوره انعام، آیه ۱۵۲)، دستور می‌دهد با زورگویان پیمان‌شکن به سبب عهدشکنی مبارزه شود: ﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَتِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ﴾ (سوره توبه، آیه ۱۲) این دستور شامل لزوم رعایت هر عهد و پیمانی - سیاسی، مالی یا نظامی - می‌شود.

۱۰. زیبا سخن گفتن

یکی از عوامل همزیستی مسالمت‌آمیز، ارتباط زبانی با افراد از جمله پیروان ادیان دیگر است؛ زیرا نوع ادبیات و تعبیراتی که درباره دیگران به کار گرفته می‌شود، در جذب یا دفع آنها مؤثر است از این رو قرآن کریم به خوب سخن گفتن فرمان می‌دهد: ﴿قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾. (سوره بقره، آیه ۸۳) نیکو سخن گفتن، با مردم به خوبی رفتار کردن و بدی دیگران را با روش نیک پاسخ گفتن از اصول کلی اسلام در تربیت جوامع اسلامی است. مسلمانان باید با پیروان ادیان دیگر با سخن زیبا و رفتار نیک برخورد کنند تا هم زمینه جذب آنها را فراهم نمایند و هم کرامت آنها را حفظ کنند.

نتیجه‌گیری

همزیستی مسالمت‌آمیز بین مسلمان و غیر مسلمان امری ممکن است و پیروان ادیان می‌توانند در چارچوب رعایت اصولی مانند حفظ کرامت انسان و احترام به بشریت، زندگی مسالمت‌آمیزی داشته باشند. برای اینکه این زندگی مسالمت‌آمیز تحقق یابد و ادامه پیدا کند، پیروان ادیان باید همدیگر را به رسمیت شناخته، بر اساس اصول مشترک در کنار هم قرار گیرند و با تفاهم و گفتگو، مشکلات و اختلافات را حل کنند. آنها باید از توهین به مقدسات همدیگر خودداری نمایند و با همدیگر همکاری داشته باشند و با رعایت نیکی و عدالت و پای‌بندی به تعهدات، زندگی مسالمت‌آمیز را تحقق و تحکیم بخشند.

منابع

کتاب‌های ارجاع داده شده، برای مطالعه‌ی بیشتر است و می‌توان به نوعی محتوای مقاله را از آن‌ها استنباط کرد:

۱. قرآن کریم.
۲. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹، انتظار بشر از دین، قم: نشر اسراء.
۳. _____، ۱۳۸۹، تسنیم، ج ۱۰، قم: اسراء.
۴. _____، ۱۳۸۹، ج ۱۳، قم: نشر اسراء.
۵. _____، ۱۳۸۹، ج ۱۴، قم: نشر اسراء.
۶. _____، ۱۳۹۰، ج ۲۱، قم: نشر اسراء.
۷. _____، ۱۳۹۰، ج ۲۲، قم: نشر اسراء.
۸. _____، ۱۳۸۹، ج ۵، قم: نشر اسراء.
۹. _____، ۱۳۸۹، ج ۶، قم: نشر اسراء.
۱۰. _____، ۱۳۸۸، روابط بین الملل در اسلام، قم: نشر اسراء.
۱۱. _____، ۱۳۸۸، سیرت و صورت انسان، قم: نشر اسراء.
۱۲. عودی، ستار، جنگ‌های صلیبی (دانشنامه جهان اسلام)، ج ۱۱.